

ustroju reprezentowanego przez Republikę Weimarską. Opowiadali się za pokojową współpracą wszystkich państw kapitalistycznych, za aktywnym udziałem Niemiec w Lidze Narodów. Podkreślali ściśle podobieństwo parlamentaryzmu w Niemczech i w Europie zachodniej. Wskazywali na historyczną niezbędność demokracji w wydaniu zachodnioeuropejskim, głosząc przy tym idee paneuropejskie i pacyfistyczne. Wskazywali, iż główną słabością II Rzeszy było zahamowanie rozwoju parlamentaryzmu i przewaga w państwie elementu junkiersko-pruskiego. Ich zdaniem, Republika Weimarska była kontynuacją i realizacją idei rewolucji 1848/1949 r. Z perspektywy historycznej widzieli możliwość zjednoczenia Niemiec poprzez urzeczywistnienie burżuazyjnego parlamentaryzmu (pozostali historycy sądzili, że zjednoczenie Niemiec „krwią i żelazem” nie posiadało żadnej możliwej do uzasadnienia alternatywy).

W pracy Schleiera znajdujemy wnikliwą analizę historiografii okresu Republiki Weimarskiej przeprowadzoną przez historyka marksistowskiego i dobrego znawcę przedmiotu. Na wartości pracy odbija się jednakże to, że autor chciał zbyt wiele powiedzieć, wynikają stąd pewne uproszczenia poszczególnych problemów szczegółowych, co — zważywszy wielką liczbę owych problemów — nie powinno dziwić. Tym niemniej praca stanowi — naszym zdaniem — udaną próbę ujęcia historiografii Republiki Weimarskiej, a przede wszystkim lewicowo-liberalnego nurtu w tej historiografii. Nie jest pracą łatwą w czytaniu, ale na pewno warta jest polecenia wszystkim, których interesuje problematyka niemiecka.

Bernard Perlak

BOLESŁAW REINER: *Wyznania i związki religijne w województwie śląskim, 1922 - 1939*. Instytut Śląski w Opolu 1977, 291 ss.

Problematyka wyznaniowa, jeden z istotnych elementów polskiej rzeczywistości społeczno-politycznej, ciągle jeszcze pozostaje na marginesie badań naukowych. Stan ten tłumaczyć chyba można wielostronnością materii badanego przedmiotu, w odniesieniu do którego nietrudno o przerysowania i subiektywizm stawiający pod znakiem zapytania naukowe walory badań. Dodatkowa trudność, jaka wylania się przed badaczem, to złożony charakter tej problematyki implikujący konieczność zastosowania wielu, często odległych od siebie metod badawczych.

Dotychczasowe prace dotyczące kwestii wyznaniowych, a zwłaszcza powstałe w okresie międzywojennym (powojenne wciąż jeszcze należą do rzadkości), pisane najczęściej z określonych pozycji, nie grzeszyły zbytym obiektywizmem. Na tym tle korzystnie prezentuje się najnowsza, omawiana tu praca B. Reinera. Napisana z pozycji marksistowskich, daleka jest od tendencyjnych, kliszowych ujęć; wyróżnia się dystansem do badanego przedmiotu, rzetelnością i trafnością wniosków.

Zawężenie badanego przedmiotu do byłego województwa śląskiego poddyktowane było przede wszystkim odrębnością zagadnień wyznaniowych występujących na tym obszarze, polegającą m. in. na znacznym stopniu ich internacjonalizacji. Cezurę czasową rozważań, zakreślona tytułem pracy stanowią dwa doniosłe fakty; podział Śląska, który nastąpił z dniem wejścia w życie konwencji genewskiej (15 czerwca 1922 r.) oraz wybuch II wojny światowej. Nie oznacza to jednak, że autor niewolniczo trzyma się tak przyjętych ram czasowych. Przeciwnie, z korzyścią dla ciągłości i jasności wyводу, czytelnik często konfrontowany jest z historią Śląska, która nasświetla genezę danego zjawiska.

Całość pracy składa się z pięciu rozdziałów. Dwa pierwsze — I. *Rys historyczny polityczno-administracyjny i kościelny podziału Górnego Śląska przed utwo-*

rzeniem województwa śląskiego, II. Województwo śląskie — zasady autonomii, struktura narodowościowa i wyznaniowa ludności — mają charakter wybitnie wprowadzający. Na pierwszy rzut oka zdają się one zbyt obszerne (s. 90) w stosunku do objętości pracy, ale dla czytelnika mniej obeznanego z problematyką Śląska są niezbędnym kompendium wiedzy warunkującym wręcz zrozumienie istoty zagadnienia, która wyłożona została w dwóch następujących rozdziałach.

Rozdział III zawiera gruntowną analizę przepisów wyznaniowych obowiązujących na badanym obszarze. Od tej strony sytuacja w województwie śląskim była bardzo skomplikowana. Wystarczy powiedzieć, że sprawy wyznaniowe były tam regulowane na mocy aktów międzynarodowych, ogólnopolskich, lokalnych, a nie rzadko jeszcze na podstawie przepisów odziedziczonych po byłych państwach rozbiorowych, których terytorialny zakres obowiązywania nie zawsze się pokrywał. Kierując się zapewne rangą aktu prawnego, B. Reiner rozpoczyna swoją analizę od wyznaniowych przepisów konstytucji marcowej z 1921 r. wskazując na ich stosunkowo liberalny charakter, który kontrastował z ultrakatolickim nastawieniem większości sejmowej. Zwraca uwagę trafność powiązania tego, na pozór niezrozumiałego, zjawiska z narzuconymi Polsce przepisami traktatu mniejszościowego, które w tej mierze zawierały określone dyrektywy nakazujące liberalizację życia religijnego. W dalszej kolejności przedmiotem uwagi jest ustawa konstytucyjna Sejmu RP z 15 lipca 1920 r., zawierająca statut organiczny województwa, a właściwie te jej normy, które regulowały stosunki wyznaniowe. Również i one odznaczały się znacznym liberalizmem obliczonym na pozyskanie chwiejnej bądź indyferentnej narodowościowo części ludności śląskiej. Rozdział trzeci zamykają wreszcie rozważania dotyczące konwencji genewskiej (15 czerwca 1922 r.), która obowiązywała do czerwca 1937 r. Ponieważ konwencja była doniosłym elementem stosunków wyznaniowych na Górnym Śląsku, autor słusznie poświęcił jej wiele miejsca (najistotniejsze przepisy konwencji z punktu widzenia pracy zostały zamieszczone w Aneksie I). Wraca zresztą do niej często przy różnych okazjach, poddając ją wnikliwej analizie prawniczej i politycznej.

W związku z rozdziałem trzecim należałoby jeszcze rozstrzygnąć pewną nieodparcie nasuwającą się wątpliwość natury metodologicznej. Dotyczy ona kolejności przeprowadzanej analizy aktów prawnych, między którymi zachodziły przecież określone związki i uwarunkowania wynikające z wzajemnego stosunku prawa wewnętrznego i międzynarodowego. Z tego punktu widzenia wydaje się, że wiele przemawia za układem chronologicznym. Należałoby więc zacząć od art. 93 Traktatu Wersalskiego, w którym Polska, nie mając innego wyboru, musiała wyrazić zgodę na związanie się przepisami traktatu mniejszościowego. Nie zawadziłaby także pogłębiona analiza przepisów wyznaniowych małego traktatu w oparciu o dostępne przecież materiały konferencyjne. Te traktaty wywarły bowiem przemożny wpływ na treść wspomnianych wyżej doniosłych aktów prawa wewnętrznego oraz konwencji genewskiej, która niemal *in extenso* inkorporowała niektóre przepisy traktatu mniejszościowego. Wynikało to zarówno z istoty zasady zgodności systemu prawnego państwa, jak również, i kto wie czy nie bardziej, z niekorzystnej dla Polski sytuacji politycznej powstałej na skutek poparcia okazywanego pokonanym Niemcom przez W. Brytanię i częściowo także Włochy. Wydaje się, że dzięki takiemu układowi rozdziału zyskałby on jeszcze bardziej na jasności i wewnętrznej spójności.

Z konieczności, bardziej skrótowo potraktujemy omówienie dwóch ostatnich rozdziałów. Rozdział IV poświęcono procesowi legalizacji i działalności kościołów i związków wyznaniowych, ze szczególnym uwzględnieniem Kościoła Rzymskokatolickiego oraz Ewangelickiego Kościoła Unijnego i Kościoła Ewangelickiego Augsburg-

skiego i Helweckiego Wyznania, które skupiały największą rzeszę wyznawców. Na tym tle autor znakomicie zarysował polityczną wagę zagadnień wyznaniowych w aspekcie stosunków polsko-niemieckich. Z całą ostrością, i nie tylko w omawianym rozdziale, demaskuje on działalność tej części mniejszości niemieckiej, która za parawanem życia religijnego, pod duchowym przywództwem większości niemieckiego kleru, głównie katolickiego, prowadziła politykę antypolską. Akcja ta szczególnie nasiliła się w latach 1933 - 1939, po dojściu Hitlera do władzy. Tego ostatniego aspektu może nieco brakuje w pracy, tak jak i uwzględnienia działalności niemieckich katolików antyfaszystowskich na Śląsku (*Deutsche Katholische Volkspartei* w 1933 r., a od 1934 r. *Deutsche Christliche Partei* pod wodzą E. Panta, czynna — mimo śmierci przywódcy — do września 1939 r.), tym niemniej, słowa uznania należą się autorowi pracy, pracy przecież historyczno-prawnej, że ani przez moment nie stracił z pola widzenia palącej kwestii niemieckiej.

W ostatnim wreszcie rozdziale (V) cały system gwarancji prawnych dotyczących wyznań i związków wyznaniowych skonfrontowano z praktyką życia codziennego, która nie zawsze wypadła na korzyść tej ostatniej. Autor formułuje nawet wniosek, że „polityka ówczesnych władz administracyjnych daleko odbiegała od postanowień stosunkowo liberalnych przepisów wyznaniowych [...]” (s. 202). Mimo tego była ona bliższa liberalnemu duchowi przepisów prawnych niż to miało miejsce na pozostałym obszarze II Rzeczypospolitej, co niewątpliwie wiązało się z niebezpieczeństwem ingerencji ze strony instytucji międzynarodowych, jak Ligi Narodów czy Komisji Mieszanej dla Górnego Śląska, które pilnie śledziły wykonywanie zobowiązań międzynarodowych również i w sprawach wyznaniowych. Rozdział V zamykają rozważania zatytułowane: *Nauczanie religii a „wyznaniowość” szkół w województwie śląskim*. Autor w oparciu o bogaty i rzetelnie przebadany materiał dokumentalny z odwołaniem się do obowiązującego wówczas prawa kanonicznego, rozprawia się z błędnym, aczkolwiek szeroko rozpowszechnionym poglądem, jakoby na Górnym Śląsku istniały szkoły wyznaniowe.

Recenzowana praca oparta została głównie na materiałach archiwalnych: Archiwum Akt Nowych w Warszawie, Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w Katowicach i Archiwum Archidiecezjalnego w Wrocławiu, które w sytuacji istnienia fragmentarycznych często kontrowersyjnych, opracowań wręcz warunkowały jej wiarygodność i naukową rzetelność. Na bazie tych materiałów B. Reiner poszerzył i pogłębił istniejącą wiedzę z zakresu stosunków wyznaniowych, częstokroć obalał pokutujące jeszcze błędne poglądy, a także — i to jest niezmiernie ważne — dokonał wielu nowych i interesujących ustaleń o charakterze podstawowym dla tej dziedziny nauki. Pod tym względem, ta niewątpliwie ciekawa i cenna praca stanowić będzie punkt wyjścia do dalszych badań i opracowań szczegółowych.

Stanisław Wajda

WILFRED VON OVEN: *Finale furioso. Mit Goebbels bis zum Ende*. Grabert-Verlag, Tübingen 1974, 662 ss.

Autor, Niemiec urodzony w Boliwii, zamieszkały w Niemczech od 1914 r., brał udział w hiszpańskiej wojnie domowej, należąc do „legionu Condor”, został następnie korespondentem wojennym, uczestniczył w kampaniach: polskiej, francuskiej i bałkańskiej oraz w wyprawie na Związek Radziecki. U stóp Kaukazu zastało go odwołanie do Berlina; w dniu 9 czerwca 1943 r. minister propagandy Goebbels